

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
Інститут підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

*Присвячується 100-річчю від дня створення
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського*

**ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ,
ПІДСЛІДНІ ОРГАНАМ БЕЗПЕКИ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА КРИМІНАЛЬНІ
ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2018

*Рекомендовано до друку вченою радою
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 11 червня 2018 р.)*

Рецензенти:

А. А. Вознюк – завідувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

В. В. Кузнецов – завідувач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Інституту управління державної охорони України при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

О. М. Курило – суддя кримінальної палати Апеляційного суду Харківської області, кандидат юридичних наук

Авторський колектив:

Ю. В. Луценко, канд. юрид. наук – передмова; підрозд. 1.1 розд. 1; підрозд. 2.1 розд. 2 (у співавт. з Д. А. Нескоромним); підрозд. 2.2 розд. 2 (у співавт. з О. В. Микитчиком і А. В. Тарасюком); *О. В. Микитчик*, канд. юрид. наук, доц. – підрозд. 1.2 розд. 1; підрозд. 2.2 розд. 2 (у співавт. з Ю. В. Луценком і А. В. Тарасюком); *Д. А. Нескоромний*, канд. юрид. наук – підрозд. 2.1 розд. 2 (у співавт. з Ю. В. Луценком), підрозд. 3.1 розд. 3 (у співавт. з Д. О. Олейніковим і А. В. Тарасюком); *Д. О. Олейніков*, канд. юрид. наук – підрозд. 3.1 розд. 3 (у співавт. з Д. А. Нескоромним і А. В. Тарасюком), підрозд. 3.2 розд. 3; *А. В. Тарасюк*, канд. юрид. наук – підрозд. 2.2 розд. 2 (у співавт. з Ю. В. Луценком і О. В. Микитчиком); підрозд. 3.1 розд. 3 (у співавт. з Д. А. Нескоромним і Д. О. Олейніковим)

Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки: кримінально-правові та кримінальні процесуальні аспекти : навч. посіб. / [Ю. В. Луценко, О. В. Микитчик, Д. А. Нескоромний та ін.]. – Харків : Право, 2018. – 160 с.

ISBN 978-966-937-439-4

Навчальний посібник присвячений комплексному дослідженню теоретичних і практичних проблем, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки. Аналізуються спеціальні види, передумови, умови, підстави та кримінально-правові наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності, розкривається процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності за дані злочини. Наводяться зразки процесуальних документів, які складаються при звільненні особи від кримінальної відповідальності.

Для студентів, курсантів, аспірантів (ад'юнктів), докторантів, викладачів закладів вищої освіти юридичного профілю, науковців, практичних працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою слідчої та правозастосовної практики.

УДК 343.222:351.746.1(477)

© Луценко Ю. В., Микитчик О. В.,
Нескоромний Д. А. та ін., 2018

© Видавництво «Право», 2018

ISBN 978-966-937-439-4

Перелік умовних скорочень

АР Крим	– Автономна Республіка Крим
АТО	– антитерористична операція
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ	– Збройні Сили України
КК України	– Кримінальний кодекс України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
МОЗ України	– Міністерство охорони здоров'я України
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПВУ	– Прикордонні війська України
ПК України	– Податковий кодекс України
ППВС	– постанова Пленуму Верховного Суду України
РФ	– Російська Федерація
СБУ	– Служба безпеки України
УДО	– Управління державної охорони України
УСБУ	– Управління Служби безпеки України
ЦК України	– Цивільний кодекс України

==== **Передмова**

Одним з основних завдань будь-якої держави є протидія злочинності, яка є не лише негативним явищем сьогодення, а й загрозою національній безпеці, охоронюваним суспільним інтересам будь-якої країни світу.

У зв'язку зі зростанням суспільної небезпеки перед державою постає питання щодо забезпечення ефективної охорони як окремого громадянина, так і всього суспільства в цілому.

Ураховуючи викладене, в реалізації поставлених державою завдань провідну роль відіграють КК України та КПК України, а правильне застосування правоохоронними органами норм кримінального законодавства України є дієвим засобом протидії суспільно небезпечним проявам сьогодення.

Законодавством України про кримінальну відповідальність визначено ряд основних положень, відповідно до яких вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є підставою кримінальної відповідальності, а завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від злочинних посягань, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Нові методи і засоби боротьби зі злочинністю є гострою та актуальною соціально-правовою проблемою не лише в нашій державі, а й у сучасному світі. Особливої актуальності вона набула у зв'язку з активізацією екстремізму, сепаратизму, тероризму та інших проявів суспільно небезпечних діянь як на території АР Крим, так і на окремих територіях Луганської та Донецької областей України.

Збільшення питомої ваги вказаних суспільно небезпечних діянь створює реальну загрозу цілісності нашої держави, охороні прав та свобод людини, нормальному функціонуванню державних і суспільних інститутів. Намагаючись забезпечити належну охорону суспільних відносин, законодавець протягом останнього часу неодноразово доповнював Особливу частину КК України нормами про кримінальну відповідальність за нові види злочинної діяльності. Разом з тим поряд із криміналізацією окремих діянь до норм КК України вводяться спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Цей факт демонструє дієвість заохочувальних норм у питаннях протидії окремим видам злочинів.

Розділ 1

Поняття, види, умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності

1.1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності

КК України визначено ряд основних положень, відповідно до яких вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є підставою кримінальної відповідальності, а завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

При розкритті підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки, необхідно насамперед з'ясувати поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.

На думку В. Є. Жеребкіна, зміст поняття розкривається через його визначення. Оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то під визначенням поняття ми розуміємо з'ясування істотних ознак предмета¹. На наш погляд, визначення поняття «звіль-

¹ Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. [8-ме вид.]. Київ : Знання, КОО, 2005. С. 48.

нення від кримінальної відповідальності» необхідно розкривати насамперед через рід та видову відмінність.

Під час визначення через рід і видову відмінність досліджуване поняття підводиться під інше, ширше поняття, що є найближчим до нього за родовою ознакою, і вказуються ознаки, за якими визначуване поняття відрізняється від інших понять, які входять до цього роду¹.

Отже, для подальшого розгляду звільнення від кримінальної відповідальності потрібно встановити родову належність даного інституту, а також його видові поняття, що є невід'ємною складовою цього родового.

Очевидно, що найближчим поняттям, яке виступає родовим даного поняття, є кримінальна відповідальність. Іншим поняттям, що входить до нього, є виключення кримінальної відповідальності, яке разом зі звільненням від кримінальної відповідальності виступає видовим поняттям власне кримінальної відповідальності. Фактично звільнення від кримінальної відповідальності повинно мати спільні ознаки з кримінальною відповідальністю та відрізнитися від поняття виключення кримінальної відповідальності².

У фундаментальному дослідженні з проблем кримінального права на початку 70-х рр. ХХ ст. за загальною редакцією А. А. Пионтковського, П. С. Ромашкіна, В. М. Чхиквадзе кримінальна відповідальність визначається як обов'язок відповідати за вчинений злочин, обов'язок зазнати певних особистих та матеріальних позбавлень, передбачених відповідною статтею закону про кримінальну відповідальність³.

У кримінально-правовій науці сучасного періоду відсутнє однозначне визначення кримінальної відповідальності, хоча ця терміно-

¹ Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. [8-ме вид.]. С. 49.

² Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників груп та злочинних організацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 13–14.

³ Курс советского уголовного права. Часть Общая : в 6 т. / [под общ. ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе]. М. : Наука, 1970. Т. 3. 1970. С. 8–9.

логія і живається досить широко¹, оперуючи різноманітними її концепціями. Так, з-поміж поширених можна виокремити концепцію «кримінальна відповідальність – обов'язок»², «кримінальна відповідальність – санкція»³, «кримінальна відповідальність – покарання»⁴, «кримінальна відповідальність – правовідносини»⁵, «кримінальна відповідальність – кримінальні правовідносини, комплекс правових відносин»⁶ та «кримінальна відповідальність – засудження, вина, осуд»⁷. Наведені наукові підходи відтворюють певні концепції та по-

¹ Луценко Ю. В. Проблемні питання сутності кримінальної відповідальності. *Сучасна юридична наукова думка* : міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 9 груд. 2008 р. : зб. тез. Т., 2008. Ч. 2. С. 28.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 18; Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб. для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. закл.]. Київ : Ін Юре, 2006. С. 115; Гришук В. К. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали Х регіон. наук.-практ. конф., 5–6 лют. 2004 р. Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. С. 371; Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : [курс лекцій]. Київ : Наук. думка та Укр. вид. група, 1996. С. 60; Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів]. Київ : А. С. К., 2001. С. 86; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб.]. Київ : Центр навч. літ., 2004. С. 331.

³ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. С. 27; Його ж. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування Нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 жовт. 2001 р. Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 40.

⁴ Галаган А. И. Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву. *Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. С. 18; Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности. *Сов. государство и право*. 1967. №7. С. 39.

⁵ Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск : Вышш. шк., 1976. С. 25–28; Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. С. 19; Магомедов А. А. Правовые последствия освобождения от уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1990. С. 9–10; Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. С. 44.

⁶ Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. С. 27; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб.]. Київ : Атіка, 2009. С. 44.

⁷ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. С. 23; Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С. 12.

гляди на зміст і сутність кримінальної відповідальності, у зв'язку з чим стає зрозумілим, чому законодавець не дає свого визначення поняття «кримінальна відповідальність»¹.

Аналіз указаних концепцій дає підстави стверджувати про розкриття етапів кримінальної відповідальності. На законодавчому рівні передбачається кримінальна відповідальність як санкція за вчинення суспільно небезпечного діяння, у свою чергу, на підставі цього в особі виникає моральний обов'язок не вчиняти злочин. Таким чином, у разі порушення цього обов'язку (вчинення суспільно небезпечного діяння) виникає кримінальна відповідальність як правовідносини, після чого відбувається засудження особи, а після засудження особи до неї застосовується покарання. Отже, можна виокремити такі етапи становлення кримінальної відповідальності: 1) встановлення санкції за вчинення злочину і виникнення обов'язку не вчиняти злочини; 2) вчинення злочину і виникнення безпосереднього обов'язку бути підданим кримінальній відповідальності; 3) настання кримінально-правових і кримінально-процесуальних правовідносин у результаті вчинення злочину; 4) засудження особи, яка вчинила злочин; 5) застосування до особи покарання (настання судимості)².

Аналіз концепцій кримінальної відповідальності крізь призму її етапів дає підстави дійти висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише на етапі виникнення правовідносин у результаті вчинення злочину до засудження особи. Особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на стадії її виникнення, вона може бути звільнена лише на стадії її настання (реалізації). Причому тільки на етапі настання кримінально-правових і кримінальних процесуальних правовідносин у результаті вчинення злочину та до засудження особи, застосування до неї покарання і настання судимості³. Така позиція не суперечить Рішенню Консти-

¹ Луценко Ю. В. Види кримінальної відповідальності: деякі питання. *Правові реформи в Україні* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф., 31 берез. 2009 р. Київ, 2009. С. 114.

² Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників груп та злочинних організацій : дис. ... канд. юрид. наук. С. 14.

³ Вознюк А. А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф., 31 січ. 2009 р. Київ, 2009. С. 235–236.

туційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. №9-рп/99 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність)¹. Проте зазначеному рішенню передувало вивчення окремих точок зору стосовно порушеного питання.

Так, відповідно до позиції МВС України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченої і пред'явлення їй обвинувачення.

Представники Верховної Ради України вважають, що початковим моментом процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності є винесення постанови про притягнення її як обвинуваченої і пред'явлення їй конкретного обвинувачення у вчиненні злочину. Процес притягнення до кримінальної відповідальності має стадійний характер.

Представники Генеральної прокуратури України та СБУ пояснили, що особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення її як обвинуваченої.

На думку Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України, системний аналіз конституційних норм дає підстави під словосполученням «притягнені до кримінальної відповідальності», яке вживається в ч. 3 ст. 80 Конституції України щодо народних депутатів України, розуміти застосування кримінального покарання до особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності після постановлення судом обвинувального вироку, який набрав законної сили.

Отже, виходячи з викладеного, погляди офіційних представників органів державної влади розрізняються й базуються на різному розу-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. №9-рп/99. URL: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56009CH50710-99.html>.

мінні сутності понять «кримінальна відповідальність», «притягнення до кримінальної відповідальності», «реалізація кримінальної відповідальності» та неоднозначності розумінь їх відмінності як з боку кримінального процесуального, так і кримінально-правового характеру¹. А. А. Музика зазначає з приводу цього таке: «Спираючись, зокрема, на згаданий висновок Конституційного Суду України про те, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, слід зауважити, що до цього моменту можливе звільнення від кримінальної відповідальності; в інших випадках може йтися лише про звільнення від покарання»². Ю. В. Арсентьева вважає, що про звільнення від кримінальної відповідальності можна говорити тоді, коли вона існує, тобто є від чого звільняти³.

Ураховуючи викладене, можна дійти висновку, що кримінальна відповідальність існує, у зв'язку з чим особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, на підставі передбачених законом кримінально-правових норм можливо звільнити від кримінальної відповідальності, але до її настання. Після настання кримінальної відповідальності мова може йти лише про звільнення від покарання.

При розкритті поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» необхідно розрізняти види такої відповідальності, яка, у свою чергу, поділяється на *позитивну* (перспективну, потенційну) та *негативну* (ретроспективну, реальну) кримінальну відповідальність.

Позитивну кримінальну відповідальність трактують як усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових за-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99. URL: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56009CH50710-99.html>.

² Музика А. А. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 р.: думки щодо спірних положень. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2006 р. : у 2 ч. Львів, 2006. Ч. 1. С. 81.

³ Арсентьева Ю. В. О природе института освобождения от уголовной ответственности. *Рос. следователь*. 2006. № 1. С. 12.

борон, закріплену в законі про кримінальну відповідальність міру належної поведінки індивіда, правомірну (таку, що відповідає інтересам суспільства) поведінку особи як результат виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законодавством діянь¹ чи як загрозу, що існує в санкції кримінально-правової норми і яка може реалізовуватись у майбутньому стосовно конкретної особи, котра вчинить злочин²; як невчинення особою злочину тощо³.

Негативну кримінальну відповідальність розуміють як відповідну реакцію держави на вчинене в минулому правопорушення (злочин)⁴; звільнення особи від винесення негативної оцінки її поведінки у формі обвинувального вироку⁵; застосування до того, хто вчинив злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду⁶; фактичне застосування державного примусу до особи, яка вчинила злочин⁷; обов'язок особи піддатися кримінально-правовим обмеженням⁸; обов'язок зазнати заходів кримінально-правового впливу внаслідок учинення злочину тощо⁹.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. [Вид. 4-те, перероб. та допов.]. Київ : Атіка, 2008. С. 60.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. С. 35.

³ Кримінальне право в запитаннях та відповідях. Загальна частина : [посіб. для підгот. до іспитів] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2003. С. 41.

⁴ Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Харків : Право, 2003. С. 26.

⁵ Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М. : Наука, 1974. С. 31.

⁶ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. [Вид. 4-те, перероб. та допов.]. С. 60.

⁷ Баулін Ю. В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України. С. 42.

⁸ Кримінальне право України: Загальна частина : [навч. посіб.] / П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський ; за ред. П. П. Михайленка. Київ : СПД Карпук С. В., 2006. С. 53.

⁹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. С. 30.